

הרב מרדכי ברויאר ז"ל - אוהב התורה, העם והארץ

"הרי זה אחד הפלאים של דברי ימי ישראל. שהרי שבטי ישראל כבר היו מפוזרים בארבע כנפות הארץ. אך האחדות הפנימית של האומה התגברה על הפירוד החיצוני, וכל ישראל בכל מקומות מושבותיהם הסכימו לקבל את נוסח המקרא כפי שנתגבש במסורת טבריה. ופלא דומה אנחנו מוצאים אחר כך בתורה שבעל פה: כל ישראל קיבלו על עצמם את ההלכה שנקבעה בשולחן ערוך בהרי צפת. וכך ניכר עדיין כוחה המאחד של ארץ ישראל בעיצומו של הפיזור בגלות. שכן בזכות שני המפעלים האלה שנוסדו על אדמת ישראל עדיין ישראל הוא גוי אחד בארץ, המלוכד על ידי התורה האחת שבידיו - התורה שבכתב והתורה שבעל-פה."

דברים אלה כתב מורי הרב מרדכי ב"ר שמשון ברויאר ז"ל בראש מהדורת חמישה חומשי תורה שהוציא לאור (בהוצאת חורב, ירושלים תשנ"ו), ודומה עליו שיש בהם כדי לאפיין את דמותו. הרב ברויאר - שהלך לעולמו בו' באדר תשס"ז והוא בן 85 - אהב את התורה שבכתב ואת התורה שבעל-פה, אהב את ארץ ישראל ואת עם ישראל. ואת כל חייו הקדיש לטיפוח האהבות האלה, כשהוא פורץ בהן דרכים חדשות ומקוריות באומץ ובלא יראה.

* * *

התורה שבכתב - כיצד? שני מפעלים גדולים הקשורים בשמו של הרב ברויאר עניינם התורה שבכתב: קביעת נוסח המקרא, ופרשנות המקרא. להלן אתאר בקצרה את פעולותיו בתחומים האלה.

הרב ברויאר נודע כמומחה בענייני המסורה וטעמי המקרא. הוא פרסם ספרים המתארים את דקדוק טעמי המקרא ומשמעותם הפרשנית, וספרי מחקר על המסורה. אולם החשוב במפעליו בתחום זה הוא קביעת נוסח המקרא כולו לפרטיו על פי המסורה: כתיב, פרשיות, ניקוד, טעמים וגעיות ועוד. לצורך כך בחן הרב ברויאר והשווה כתבי-יד עתיקים מתקופת בעלי המסורה. בכל מקום שמצא מחלוקת בין כתבי-היד בעניין הכתיב, הוא ערך חיפוש נרחב אחר הערת מסורה שתכריע בין שתי הדעות. ברוב המקרים נמצאה דרך ברורה להכריע על פי המסורה, והתברר כי הערות המסורה שבכתבי היד השונים מכוונות כמעט תמיד לנוסח אחד ויחיד. והנה, בכל מקום ומקום הנוסח שעלה מן הבירור הזה - שנשמך על כתבי-יד רבים והערות מסורה רבות - התאים לנוסחו של החשוב שבכתבי-היד, הלוא הוא "כתר ארם צובה" הידוע, מעשה ידיו של המסרן הידוע אהרן בן משה בן אשר מטבריה, כתב-יד שלפי

המסורת סמך עליו הרמב"ם בהלכות ספר תורה; ההתאמה המופלאה הזו היה בה חיזוק נוסף למסורת עתיקה זו.

את נוסח הכתיב של התורה העולה מכתבי-היד העתיקים ומהערות המסורה השווה הרב ברויאר עם הנוסח המקובל בעדות ישראל, וגילה התאמה מפתיעה, כמעט מוחלטת, בין כתבי-היד העתיקים ובין הנוסח המקובל: לא נמצא אפילו מקום אחד שיש בו הסכמה בין עדות ישראל בעניין כתיב התורה - ובו הנוסח מנוגד להכרעה ברורה של המסורה! בתשע מילים בתורה קיימת מחלוקת בין עדות ישראל בעניין הכתיב - ונוסח עדת תימן מנוגד בהן לנוסח ספרד ואשכנז: בשש מהן הנוסח העולה מכתבי-היד מתאים לנוסח תימן, ובשלוש - כתבי-היד חלוקים אף הם באותה המחלוקת.

את שיטתו בהכרעת הנוסח הציג הרב ברויאר בספרו כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא (תשל"ז), ובסוף ימיו פרסם ספר נוסף ובו רשימת כל ההכרעות בכתב התנ"ך ונימוקיהן על פי המסורה. על פי הנוסח שקבע נדפסו כמה מהדורות מקרא, ובהן סדרת דעת מקרא ותנ"ך כתר ירושלים.

* * *

ומכאן לפרשנות המקרא. במשך יובל שנים לימד הרב ברויאר את המקרא על פי פשוטו במקומות שונים, במוסדות רבים ובפני קהלים מגוונים. תלמידיו המרובים זוכרים אותו כמורה מעולה בעל לשון חריפה ומזג סוער. הוא פיתח דרך חדשה בלימוד פשוטו של מקרא, ודרך זו ידועה בשם 'שיטת הבחינות'. במוקד עיונו העמיד את הסתירות שבתורה. וכך אמר:

"שני כתובים המכחישים זה את זה' היו ידועים בכל הדורות, והסתירות שביניהם לא נתגלו רק בדורנו. אך לשעבר לא היו מעלים על הדעת, שתורה שניתנה מרועה אחד והמדברת בלשון אדם אחד תאמר דברים סותרים זה את זה באמת. תפקידו של כל פרשן היה אפוא לבטל את הסתירות כמיטב יכולתו. היה עליו להוכיח, שהסתירה איננה אלא סתירה שלכאורה, והפסוקים רק נראים כאילו מכחישים זה את זה. כיום - ככל שהסתירות גדולות יותר ובלתי ניתנות ליישוב, כן גדול העושר העולה מבניהן" (שיטת הבחינות, עמ' 58-59).

כדוגמות מובהקות לפרשיות המכחישות זו את זו הביא את פרק א' בבראשית שנאמר ב'מידת הדין' לעומת פרק ב' שנאמר ב'מידת הרחמים', ואת פרשיות עבד עברי - 'ועבדו לעולם' מול 'ויצא ביובל'. בספריו הפרשניים - פרקי מועדות (תשמ"ו) ופרקי בראשית (תשנ"ח) - דן באופן שיטתי בפרקי המקרא, ויישם בהם את 'שיטת הבחינות' שפיתח.

את השיטה הפרשנית הזאת הציב לראשונה בשנת תש"ך במאמר "אמונה ומדע בפרשנות המקרא", ובו טען כי "מסקנות המדע של ביקורת המקרא לא רק שאין הן

פוגעות באמונת ישראל, אלא הן חשובות ונחוצות לכל תלמיד הלומד לשמה". דרוש לדורנו "פירוש חדש ש'יתרגם' את כל ממצאיה של הביקורת לגילויים עליונים של קדושה. כך ייהפכו 'סתירותיה' של תורה להבדלי ההנהגה האלוהית, ורמזי העתים המאוחרות - לשורשן הפנימי הנעלם". מאמריו בנושא ומגוון תגובות נאספו לאחרונה בספר שיטת הבחינות של הרב מרדכי ברויאר (תשס"ה).

הרב יהודה עמיטל, ראש ישיבת הר עציון, וחברו הקרוב של הרב ברויאר במשך שישים שנה, אמר בעת הלווייתו כי בדורות הקרובים, כשישקע ענן הניצוח והוויכוח, יקומו מאות ואלפים, יאמצו את שיטתו הפרשנית של הרב ברויאר ויעסקו בה. מפעל נוסף שהשתתף בו הרב ברויאר הוא התרגום העברי לפירושו של זקנו הרב שמשון רפאל הירש לתורה, שנכתב בגרמנית. בעקבות התרגום הזה (אותו ערך בן דודו פרופ' מרדכי ברויאר) נפתחו שערי פירוש נפלא זה ללומדי התורה בארץ ובעולם.

* * *

אהבת התורה שבעל פה - כיצד? במשך כל ימיו עסק הרב ברויאר בלימוד הגמרא, הראשונים והאחרונים. הוא לימד שיעורים קבועים כאשר שימש כר"מ בישיבות שונות במהלך חייו, והמשיך ללמד גמרא בשיעורים שהעביר בשכונת בית וגן בירושלים, שבה התגורר במשך שנות דור. בנו, ד"ר יוחנן ברויאר, העיד כי בשנותיו האחרונות שב והתחבב עליו במיוחד לימוד הגמרא, והוא מצא בו טעם מיוחד אחרי ששנים היה עיקר עיסוקו במקרא ובמסורה. רק מעט מזער ממה שנתחדש לרב ברויאר בשיעורי הגמרא שלו העלה על הכתב.

ראוי לציון מיוחד הקשר האמיץ שראה בין לימוד התורה שבעל פה, ובין 'שיטת הבחינות' שחידש בלימוד התורה שבכתב. לדעתו, כמה מן הקושיות החמורות ביותר בסוגיות תורה שבעל-פה יכולות לבוא על פתרון אך ורק לאור 'הבחינות' המתגלות בתורה שבכתב. בשנת תשס"ה הוציא הרב ברויאר חוברת דקה בכריכה כחולה ושמה "לימוד התורה בשיטת הבחינות", ובה ניסה למסור לקוראיו את תמצית שיטתו. בחוברת זו פורטו חמש סוגיות חמורות בתורה שבעל פה, שפתרון נעוץ בראייה של שתיים או אף של שלוש בחינות שונות המתעצמות זו עם זו. ואלה הסוגיות שנדונו באותה חוברת: א. דין "עין תחת עין" - שפירושו "חז"ל כחיוב לשלם לנחבל את דמי נזקו - וכבר הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק פתר את הבעיה בדרך המזכירה את שיטת הבחינות. ב. דין אמה עבריה - הנמכרת כאמה למלאכה, אך כאשר האדון מייעד אותה לאישה הוברר למפרע כי מעות הראשונות לקידושין ניתנו. אם אדם אחר קידש אותה בין המכירה ובין הייעוד אין הקידושין תופסים; ואף על פי כן אם בא עליה אדם בין המכירה ובין הייעוד אין הוא חייב עליה מיתה או חטאת. ג. דין פיגול - שנתפרש בתורה שבעל פה שעניינו מחשבת חוץ לזמנו שאדם חושב בעת עשיית אחת מעבודות הדם. פירוש זה נראה מנוגד לפשוטו של מקרא, ולדעת הרשב"ם והגר"א הרי כאן דוגמה של 'הלכה העוקרת את המקרא'. ד. דין "ממחרת השבת" - שנתפרש אצל חז"ל כמכוון למחרת יום טוב ראשון של פסח, בניגוד למשמעות

הפשוטה של הביטוי הזה. ה. דין עבודת יום הכיפורים, שלשונות "הקריב אהרן" שנשנו בו נתפרשו אצל חז"ל כרומזות לווידי דברים, בניגוד לפשוטו של מקרא. פתרון של הבעיות האלה נתבאר באותה חוברת שהזכרתי, וכולן נתבארו על יסוד 'שיטת הבחינות'. כאמור, הדברים נשנו שם בתמצית, ואף בראשי פרקים; פירוט רחב יותר ודיונים מקיפים יותר מצויים במאמריו ובספריו של הרב ברויאר, וכולם באו ללמד כי העיון במקרא בכלים של פשט - הנראה לכאורה כמוביל למסקנות רחוקות מאוד מאלו המצויות בתורה שבעל פה - עשוי דווקא לפתור בעיות קשות בתורה שבעל פה ולהאירה באור חדש.

* * *

אוהב העם והארץ - כיצד? היו לו לרב ברויאר השקפות פוליטיות ברורות, ופעם אף שימש מועמד לכנסת מטעם סיעת מימד. אולם תחושתו הייתה כי רוב הציבור הקרוב לו בשכונתו ובקרבת תלמידי אינו מזדהה עם השקפותיו, ומשום כך פרסם את רוב מאמריו הפוליטיים דווקא בעיתון יישובי יש"ע, נקודה. מאמרים אלה עוסקים בשאלות ערכיות והשקפתיות, ומציגות דרך של הסתכלות תורנית-השקפתית בשאלות אקטואליות. בוקעת ועולה מהם אהבת עם ישראל וארץ ישראל, ואמונה לזהות בהשגחתו של הקב"ה המתגלה בתולדותיו של עם ישראל ובגאולת ישראל בדורנו. מאמרים אלה לא איבדו מחשיבותם במשך השנים, וגם מי שמתנגד בחריפות למסקנות הפוליטיות העולות מהן לא יוכל להכחיש את עומק הראייה התורנית והערכית המתגלית בהם. עתה, משהלך הרב ברויאר לעולמו, ומששקע בחלוף הזמן הוויכוח המעשי המיידי - מן הראוי, כפי שכבר הוצע, שייאספו מאמרי האקטואליה של הרב ברויאר ויצאו לאור בקובץ מיוחד. להמחשת סגנונו ודרך מחשבתו של הרב ברויאר בנושאים האקטואליים, אביא פה קטע מאחד ממאמריו ("מבחי האמונה", נקודה 190, כסלו תשנ"ו):

כידוע, יוסף חטא כאשר ביקש משר המשקים שיזכיר אותו אל פרעה, וכעונש על כך הוא נאלץ להישאר בבית הסוהר עוד שנתיים ימים. ושואל על כך בעל 'שפת אמת': מדוע נכשל יוסף בחטא הזה? ומשיב: יוסף ראה שהקב"ה זימן לפניו את שר המשקים ואת שר האופים שחלמו חלומות, והוא פתר להם את חלומותיהם. הוא ראה בזה יד ה', שרמז לו שתשועתו תבוא על-ידי אנשים אלה. והרי הוא צדק בזה, שהרי תשועתו באה באמת על-ידי שר המשקים. אעפ"כ הוא טעה באינטרפרטציה. כסבור היה שה' מרמז לו לפנות אל שר המשקים בבקשת עזרה, אך זו היתה טעות. שכן תשועת יוסף לא תבוא על-ידי רצונו הטוב של שר המשקים, אלא ה' יאלץ את שר המשקים להביא לידי תשועת יוסף.

אלה הם הדברים שאני חושב בימים אלה, כאשר אני רואה את החרדה ואת אובדן התקווה של הציבור שלנו [= בעקבות הסכמי אוסלו]. שהרי גם אנחנו

כבר ראינו את יד ה', שרמז לנו כי גאולתנו קרובה, היינו חדורי אמונה שמדינת ישראל היא ראשית צמיחת גאולתנו [...], אך הנה עתה נתעלם אור ה' והנסיגה באה - בניגוד לכל ציפיותינו. והואיל ואין ה' מביא את הגאולה בדיוק לפי ההבנה שלנו, כבר נתרוקן לבנו מכל אמונה, ואנחנו אומרים עכשיו שעביד רחמנא ניסא בכדי.

ואני אין דרכי עם האומרים כן. אנוכי שלומי אמוני ישראל, ואני מאמין שיד ה' עשתה את כל הנסים שראיתי בימי חיי, ומדינת ישראל היא ראשית צמיחת גאולתנו - גם אם יתממשו הסכמי אוסלו...

* * *

תורתנו העמוקה, המורכבת והחדשנית של הרב ברויאר הופכת עתה מתורה שבעל פה לתורה שבכתב. ספריו ומאמריו נותרו עמנו, ויש בכוחם להתוות דרכים חדשות ורעננות בלימוד התורה, דרכים שחותם האמת טבוע בהן. ואין הדבר תלוי אלא בנו, תלמידיו וממשיכי דרכו, בין אלה שזכו ללמוד מפיו ובין אלה שלמדו ושילמדו מפי כתביו. האתגר הגדול שהציב בפנינו הוא להמשיך באומץ בדרכים שהורה לנו, ולהמשיך ולבנות בעזרתם את היכל התורה.

“עתידים הציונים לגלות את פשר יהדותם: אנחנו בניס לעם היהודי העתיק, שגלה מארצו לפני אלפיים שנה, ובכל אלפי שנות גלותו לא שכח את מולדתו, וכתוצאה מכך גם לא שכח את לאומיותו; תחילה - משום שהאמין בהבטחת ה' להחזיר אותו אל ארץ מולדתו; ואחר כך - משום שה' לא נתנו לשכוח את עמו ואת מולדתו. וזו היא אפוא הסיבה לכך, שעדיין אנחנו רואים את עצמנו כיהודים; ומסיבה זו עצמה אנחנו גם חשים שארץ ישראל היא מולדתנו: לא מפני שאנחנו יושבים בה בפועל, אלא מפני שה' הבטיח אותה לאבותינו. וכאשר אמונה זו תתעורר בלב, יזכרו היהודים גם את התנאי שה' תלה בו את קיום הבטחתו: ארץ ישראל תינתן לבני ישראל רק בתנאי שהם ישמרו את תורת ה'. וכאשר עם ישראל יתחיל לקיים את התנאי הזה, ישתאו כל העמים למראה הפלא של עם ישראל השב למולדתו. כי העם הזה שונה בעצם מהותו מכל העמים אשר על פני האדמה: הוא עם ה' - וגם עם התורה. שכן רק הבטחת ה' לתת לו את הארץ יצרה את העם הזה - והיא גם ששמרה על קיומו הלאומי. ורק התורה שניתנה לו אחרי שכבר היה לעם אפשרה לו לרשת את הארץ ולשבת בה לעולם.”

(הרב מרדכי בר"ש ברויאר ז"ל. מתוך: עם התורה או עם ה';
המעין' ניסן תשנ"ז [ל', ג' עמ' 44])